

Прегледни рад
УДК: 811.512.161'373.45
DOI: 10.5937/zrffp55-53751

УПОТРЕБА И ФРЕКВЕНТНОСТ ДРАБИЗАМА У САВРЕМЕНОМ ТУРСКОМ ЈЕЗИКУ

Александра М. ВУЛОВИЋ¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за оријенталистику
Група за турски језик, књижевност, културу
Београд (Србија)

¹ aleksandra.vulovic@fil.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-8126-7457>

Примљен: 26. 9. 2024.
Прихваћен: 10. 3. 2025.

УПОТРЕБА И ФРЕКВЕНТНОСТ АРАБИЗАМА У САВРЕМЕНОМ ТУРСКОМ ЈЕЗИКУ

Кључне речи:
турски језик;
позајмљенице;
арабизми;
језички пуризам.

Сажетак. Сваки језик је током своје историје долазио у контакт с другим језицима, те је постојање страних елемената, најчешће на лексичком плану, неминован исход језичких укрштања. Турски је, са становишта лексикологије, богат језик, али као ни већина језика, он није чист језик, јер су у његовом лексичком фонду присутне многе позајмљенице. Ова појава представља последицу дуготрајне и мешовите језичке интерференције. Пролазећи кроз своје развојне фазе, турски је константно био у контакту с другим језицима, од којих је позајмљивао страну лексику, која је, упркос покрету језичког пуризма, опстала и још увек се употребљава у савременом турском. Међу тим одомаћеним страним речима преовлађују речи арапског порекла. Иако за многе арабизме у турском постоје еквиваленти, упоредо се користе и арапске, и турске речи. Користећи дијахронијски приступ, у овом раду ћемо најпре аргументовати појаву, а затим дескриптивном методом представити употребу и фреквентност арабизама у савременом турском језику.

Увод

Већина језика је током своје историје била под снажним утицајем неког престижнијег језика. Исход је зависио од интензитета и трајања међујезичких контаката, а у неким језицима су ти утицаји оставили далекосежан траг. Како Милка Ивић наводи, најпрестижнији језици између два светска рата били су немачки и француски, који су имали „неприкосновени примат у лексичком колонизовању осталих” (Ивић, 1996, стр. 14). Током своје историје турски је био у контакту с више престижних језика. На првом месту се истиче арапски, затим персијски, а касније, у XIX веку, и француски. То су језици који су имали кључну улогу у мењању турског језика.

Имајући у виду чињеницу да у сваком језику постоје стране речи, већина научника је сагласна у томе да не постоје потпуно чисти језици. Лексичка размена је неминовна појава, па самим тим позајмљивање стране лексике није непожељно уколико не нарушава лексички систем неког језика. Међутим, када те речи достигну потпуни степен асимилованости, односно када за њих не постоји еквивалент или пак постоји али се не користи, онда оне прете да наруше оригинални лексички систем језика примаоца. Уколико лексички фонд посматрамо с аспекта богатства језика, онда је присуство тих страних речи, иако нарушавају језичку структуру, значајно јер је „[...] важно да језик буде што богатији речима, да буде кадар исказати што више значења” (Ивић и др., 1991, стр. 33). Била пожељна или не, страна лексика као саставни део сваког језика пролази кроз процес асимилације, који подразумева прилагођавање језику примаоцу на фонетско-морфолошком нивоу, па тиме она постаје равноправан део лексичког корпуса неког језика.

Турски језик је, посматрано с дијахронијског аспекта, пролазио кроз многе развојне фазе. Једна од тих фаза, чији су трагови присутни и у савременом турском, јесте фаза која је започела у периоду исламизације Турака. Утицај исламске вероисповести није се огледао само кроз радикалну промену начина живота већ је оставио и неизбрисив траг у историји турског језика. Наиме, Турци су усвајањем ислама, које је трајало од VIII до XI века, посредством Свете књиге ислама, *Курана*, најпре усвајали религијску

терминологију. Међутим, арапски лексички утицај се временом ширио и допирао до целокупног лексичког система турског језика.

Имплементацијом исламског права административна и правна терминологија турског утемељена је на претежно арапској лексици. Можемо рећи да је поменута позајмљена лексика била примарна, али се убрзо, развојем књижевности по угледу на арапску и персијску, лексички корпус турског језика богатио новим позајмљеницама. Међутим, те позајмљенице нису добијале своје еквиваленте на турском, већ су се потпуно асимиловале. На тај начин изворно турски лексички фонд бива осиромашен.

Вишевековни исти начин владавине подразумевао је ширење граница турске државе, образујући једну од највећих империја у историји. Османлијско царство је било једно од најмоћнијих и највећих, али у погледу језика у незавидном положају. Наиме, недовољна брига о језику и немар за очување његове независности резултирали су настанком османлијског језика², који је по својој комплексној структури, у виду мешавине три језика, турског, арапског и персијског, утицао неповољно на даљи развој турског. Османлијски, познат као хибридни³, својом вишевековном употребом и сложености, насталом мешањем несродних језика⁴, представљао је уназађење турског језика.

Оснивањем Републике Турске и многобројним реформама првог председника, Мустафе Кемала Ататурка (Mustafa Kemal Atatürk), покренута је и језичка реформа, а за њом и покрет језичког пуризма. Процес модернизације новоконституисане државе подразумевао је и стицање језичке независности путем стандардизације и нормирања турског језика. Покрет језичког пуризма у турском првенствено је спроведен због великог броја позајмљеница и страних лингвистичких елемената, који су због вишевековне употребе нарушили структуру турског језика. Арабизми, дубоко укореењени, имали су преимућство над турским лексиконом све до отпочињања језичке реформе и покрета језичког пуризма.

Иако је током процеса стандардизације турског језика и стицања његове независности уложено много напора и труда да се на лексичком нивоу спроведе лингвистички пуризам у циљу одбацивања свих страних речи и враћања оних аутохтоних, изворних турских, већина позајмљеница из арапског језика је остала у употреби. Да би се арабизми у што већем броју избацили из употребе, морале су се наћи турске речи које би их замениле. Велики број тих речи замењен је старим турским речима које су остале запамћене

² Османлијски језик је био у употреби од оснивања Османлијског царства до стварања Републике Турске 29. октобра 1923. године.

³ Многи турколози га називају хибридни (тур. *melez*) (Eker, 2019, стр. 108).

⁴ Према генетској класификацији, турски језик је алтајски, арапски је семитски, а персијски – индоевропски.

у народу, а које су уз претходно добро осмишљену језичку политику изнова ушле у широку употребу. Током овог процеса, тзв. прочешљавања⁵ старе турске лексике, настаје и период екстремног пуризма, који је подразумевао апсолутно чишћење речничког фонда, неретко и измишљањем нових речи. Овакво присилно мењање језика на крају је резултирало доста смањеним уделом арапске лексике у турском, али су се за прихваћене неологизме и даље често користили и арабизми.

Речи арапског порекла су најзаступљеније у административном и правном језику јер се у овим сегментима није спровела језичка реформа. Ова појава подразумева један комплексан лексички систем, који у процесу превођења захтева добро познавање правне терминологије. Речи арапског порекла су присутне у фразеологизмима и паремиолошким јединицама (пословице и изреке), што и није необично будући да ове лингвистичке јединице представљају својеврсно културно наслеђе.

Познато је да се језик константно мења, а узрочник тих промена је друштво, јер између језика и друштва постоји однос узајамне зависности (Бугарски, 2008, стр. 12). У турском језику је последњих година дошло до политичких промена које су почеле да се одражавају и на језик. Наиме, под утицајем конзервативније владајуће партије, у језику се примећује ревитализација арабизама. Као што смо већ поменули, арабизми су након деветовековне употребе османлијског језика опстали у турском лексикону и то је неоспорно. Међутим, оно што представља интересантну појаву јесте присутност неких давно заборављених и потиснутих арапских речи. Ова релативно нова ситуација у језику неретко има за последицу неразумевање појединих речи које се појављују у званичним обраћањима народу. Те речи су често тема истраживања и чланака у којима се разматра њихово порекло и значење, па се налазе и у дневној штампи. Свакако не треба занемарити аспект ауторитета – уколико председник једне државе користи одређене речи, оне бивају најчешће и друштвено прихваћене. Сматрамо да је то један од разлога што у савременом турском језику све чешће наилазимо на неке „нове” речи. Пошто је наша тема употреба и фреквентност арабизама, нећемо се подробније бавити новонасталом проблематиком употребе нових-стarih арабизама, већ ћемо се фокусирати на оне арапске речи које и након покрета језичког пуризма нису избачене, напротив – и поред турских еквивалената бивају чешће и радије коришћене.

⁵ За потребе пурификације лексике у оквиру Турског лингвистичког друштва (*Türk Dil Kurumu*) основан је Огранак за прикупљање дијалектолошке грађе и архаичне лексике из писаних дела (*Derleme ve Tarama Kolu*), а у оквиру њега су деловала два засебна огранка. Сакупљачки огранак је настао са циљем прикупљања (*derleme*) усмене лексичке грађе из анадолских дијалеката, а Лингвистичко-филолошки је имао задатак да прочешљава (*tarama*) старе писане изворе (Teodosijević, 1995, стр. 43).

Појава арабизама у турском језику

У савременом турском језику постоје многе позајмљенице које припадају различитим језицима (арапски, персијски, француски, италијански, грчки, немачки и др.). Највећи удео у турској лексици заузимају речи из арапског језика, који је имао највећи утицај. Стога, у турском Турске (*Türkiye Türkçesi*)⁶, односно турском који се говори у Републици Турској, али и у свим турским дијалектима, међу страним речима најбројније су оне арапског порекла (Dursunoğlu, 2014, стр. 146). Како наводи Дурсуноглу (Dursunoğlu), а ослањајући се на речник турског језика (*Güncel Türkçe Sözlük*) из 2005. године, арапска лексика са својих 6.463 речи заузима прво место по броју речи заступљених у савременом турском језику (Dursunoğlu, 2014, стр. 146). Снажан утицај арапске лексике био је неизбежан, узимајући у обзир да је арапски био језик вере и науке. Света књига ислама, *Куран*, на арапском је језику и извориште је нових верских појмова, који су у тим раним фазама усвајања исламске вере и језичко-културолошким укрштањима неумитно проналазили своје место у вокабулару турског језика. Поред верског, утицај који се ширио кроз науку и књижевност резултирао је незаустављивим упливом арапских речи. Иако су се спорадично јављали покушаји одупирања страним утицајима, у највећој мери арапског и персијског, све до периода Танзимата⁷ није било никаквих промена на лингвистичком плану, јер се за танзиматски период може рећи да је био први у којем се интензивно водила расправа о језику (Özkan, 2010, стр. 106). Они који су исказивали бригу за језик и указивали на недостатак језичког идентитета били су представници интелектуалног слоја друштва Османлијског царства, у највећој мери писци. Они су се на својеврстан начин трудили да користе изворно турске речи избегавајући арапске у оној мери колико је то било изводљиво, пошто је арапска лексика услед дуготрајне употребе постала саставни део турског лексикона.

Иако је османлијски језик био званични језик Османлијског царства, он се највише развијао у оквиру султановог двора, где је постајао језик религије, права, администрације и културе. Његов развој је био у корелацији с начином спровођења управне, извршне и судске власти који се заснивао на шеријату, односно исламском праву. Насупрот томе, у народу је и даље

⁶ Овај термин је настао 1940. године да би се турски језик који се говори у Републици Турској издвојио од осталих турских језика.

⁷ Један од најзначајнијих и најизученијих периода турске историје, познатији као танзиматски (период реформи), започео је 3. новембра 1839. године проглашењем Хатишерифа од Гулхане (*Gülhane Hatt-ı Şerifi, Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Tanzimat Fermanı, Tanzimât-ı Hayriye*) и трајао је током целог XIX века. Хатишериф је повеља, наредба турског султана, а Гулхане (од персијских речи *gül* – 'ружа' и *hane* – 'дом, кућа') јесте назив парка у Истанбулу у којем је прочитан Хатишериф од Гулхане, ферман султана Абдулмеџида.

опстајао онај стари турски јер је османлијски био „језик привилеговане класе, нека врста званичног и свечаног идиома” (Шамић, 1979, стр. 103). Дакле, народ је чувао аутохтону турску лексику, која ће током покрета лингвистичког пуризма имати кључну улогу.

За време Османлијског царства није вођена брига о језику, већ се тежило подражавању арапског и персијског, све док се Врховни Вођа⁸, како Турци називају свог првог председника, Мустафу Кемала Ататурка, није појавио. Највећи проблем представљала је употреба арапског писма које, због своје консонантске природе, није нимало одговарало богатом вокалном систему турског. Знајући да се језичка независност мора стећи одбацивањем свега страног, први председник Ататурк препознаје приоритет стицања језичког идентитета и износи следеће мишљење: „Треба да се спасимо од неразумљивих знакова који вековима окивају наше главе” (Teodosijević, 1995, стр. 35). Ататурковим залагањем турски коначно добија адекватно писмо које одговара његовој фонетској структури и тиме је деветовековна употреба арапског писма добила свој епилог.

Прелазак на латинично писмо⁹ био је само увертира пурификације лексике. Све оне турске речи које су опстале у народном говору су се, пажљиво осмишљеном језичком политиком, ревитализовале и биле на добром путу да истисну страну лексику, а у највећој мери арапску. Како је време одмицало, лингвистички пуризам је прерастао у лингвистички инжењеринг¹⁰, који је настао услед недостатака турских речи које би замениле неке арапске. Наступио је период екстремног пуризма који је, поред присталица, имао и многе противнике. Борба за чистоту језика је дуго трајала, али многе „измишљене” речи нису опстале. На крају се морала прихватити чињеница да већина арапских речи, која током трајања језичког пуризма није замењена постојећим турским еквивалентима или неологизмима, представља неодојив део турског лексичког фонда.

Однос према арабизмима

Када је у републиканском периоду почео да влада национални дух продирући у све поре друштва, на језичком плану су започете радикалне промене. Као што смо већ поменули, покрет лингвистичког пуризма изнедрио је многе „борце” за језик, који су најзаслужнији што је у савременом турском

⁸ На турском *Ulu/Büyük Önder*.

⁹ Турци су усвојили латиницу 3. новембра 1928. године.

¹⁰ Познати енглески лингвиста Џефри Луис (Geoffrey Lewis), бавећи се реформом турског језика коју назива „катастрофалним успехом”, смишљање нових речи са циљем замене арапских назива лингвистичким инжењерингом. Опширније видети у Lewis, 1999, стр. 2.

језику удео арапских речи мањи у односу на период када је био у употреби османлијски језик. Међутим, да се период екстремног пуризма наставио, тај удео арапских речи био би још мањи, али ниједан језик присилним мењањем не може достићи жељени резултат. Језик прати промене у друштву, али свака промена у језику такође мора бити прихваћена од стране друштва јер, како и Шамић наводи: „Сам језик не дозвољава присилу, и мада је језичко нормирање, између осталог и ствар конвенције, требало је чекати да се одређени израз устали у језику, да прође кроз језичку праксу” (Шамић, 1979, стр. 103). Радикални приступ реформи језика проузроковао је прави метеж међу поборницима и противницима лингвистичког пуризма. Они су заступали две крајности. Једни су били за радикално чишћење лексичког фонда избацивањем свега страног, а противници су заступали став да оне арабизме који су у широкој употреби и који су се потпуно асимиловали не треба избацивати из употребе. Због опречних ставова често су се водиле јавне расправе, најчешће око нових речи. Неповољан ток решавања језичког питања морао је бити завршен. Када су се припадници интелектуалног слоја усагласили да неке речи не могу бити избачене, наступио је период умереног пуризма. Оно што је посебно интересантно јесте чињеница да је и сам Ататурк, незадовољан исходом језичке реформе на лексичком плану, настојао да се докаже да све речи потичу од турског, те је и језике и речи непознатог порекла доводио у везу с турским (Hatiboğlu, 1973, стр. 49). Ататурк је прво иницирао истраживања турске историје, према којима се дошло до података да су Турци једна од најстаријих цивилизација. С тим у вези, изнео је и *Језичку теорију сунца* (*Güneş Dil Teorisi*)¹¹, која се ослањала на тезу о историји Турака (Тан, 2011, стр. 130). Ататурк је сматрао следеће: „Треба објаснити да су речи¹² које ће остати у турском заправо турске” (УТ,¹³ 1980, стр. 14). Теорија која је подразумевала да све речи воде порекло од турских била је актуелна док је Ататурк био жив. Након његове смрти није опстала, али је резултирала мањим интензитетом стварања неологизама.

Еминентни турски лингвиста и присталица језичког пуризма Омер Асим Аксој (Ömer Asım Aksoy), давећи се позајмљеницама у турском језику, класификовао је оне позајмљенице које су опстале у турском и након покрета лингвистичког пуризма. Будући да су те позајмљенице у највећој мери арапског и персијског порекла, своју класификацију је засновао управо на њима. Аксој за позајмљену лексику износи поделу у наставку текста.

¹¹ *Језичка теорија сунца* се заснива и на тврдњи Хермана Феодора Квергића (Hermann Feodor Kvergić), оријенталисте из Беча, да је „турски језик био први који се обликовао” (Lewis, 1999, стр. 57). Више о *Језичкој теорији сунца* видети у Vulović, 2023, стр. 73–77.

¹² Ататурк је мислио на речи страног порекла, односно на позајмљенице.

¹³ Скраћеница од *Yaşayan Türkçemiz*.

„1. Бележи речи „на којима се не треба задржавати”, *din* (вера), *namaz* (клањање)¹⁴, *ezan* (позив на молитву), *oruç* (пост). Из датих примера се може закључити да верска терминологија није подлегла покрету језичког пуризма.

2. У другу групу Аксој убраја речи које су се одомаћиле. Сматра да за њих не треба тражити еквиваленте, али не искључује могућност њихове замене у будућности. Примери које даје су: *defter* (свеска), *kalem* (оловка), *kağıt* (папир), *kitap* (књига), *mehtur* (писмо).

3. За речи попут *anane* (традиција), *muhakkak* (истинит, стваран), *tahakkuk* (остварење) истиче да би требало да се забораве, а да се уместо њих користе *gelenek*, *besbelli*, *gerçekleşme*. Аксој критикује употребу ових позајмљеница и за то криви фанатике, привржене традицији и коришћењу арабизама.

4. У четврту групу убраја већи број речи које се користе и поред „лепих турских еквивалената”. Њих много користе они који су привржени османлијском, а Аксој упозорава да ће и најконзервативнији морати полако да престану да употребљавају ове речи. Наводимо неке од тих речи: *asır* (век), *mahiyet* (особина), *menfaat* (интерес, корист), *lisan* (језик), *intizar* (чекање), *tehir* (одлагање), *cemiyet* (друштво), *reis* (председник) и др.

5. Овде наводи реч *diğer* (други), за коју се не зна да је персијског порекла, па се користи као да је турска. Аксој због тога потенцира да се уместо ње треба употребљавати турска реч *başka* или *öteki*.¹⁵

(Vulović, 2023, стр. 98 према Аксој, 1967, стр. 257)

Временом се нетрпељивост према арабизмима смањивала, док су неки неологизми као продукти језичког пуризма заживели, а неки нису били друштвено прихваћени, те нису помогли у путу до циља. С друге стране, треба напоменути да се у савременом турском и поред неких турских еквивалената или неологизама упоредо користе и арапске речи, а неретко се употребљавају заједно, па се у тим ситуацијама посматрају као синоними.

Упоиџреба и фреквенџносѝ арабизама

Употреба арабизама у савременом турском језику веома је распрострањена како у усменој, тако и у писаној продукцији, а узимајући у обзир да је уплив арапске лексике започео још у VIII веку, можемо рећи да је њихова заступљеност оправдана. Интензивно усвајање и континуирана употреба резултирали су њиховим тешким, а код неких речи и немогућим прогоним. Арабизми су тако уткани у лексички систем турског да се уопште

¹⁴ Подвучене речи *namaz*, *oruç* и *kağıt* нису арапског, већ персијског порекла.

¹⁵ Аксој у раду наводи тринаест група, али ми смо овде навели оне које сматрамо да су најзначајније. Више видети у Aksoy, 1967, стр. 255–257.

не доживљавају као стране речи, што можемо поткрепити чињеницом да изворни говорници, иако за поједине арабизме постоје турски еквиваленти, чешће користе арапске речи, јер устаљеност арабизама у турском сама по себи намеће њихов одабир приликом комуникације. Чак је и у научним круговима у јеку лингвистичког пуризма међу образованим људима који су познавали етимологију била присутна широка употреба арабизама. Наиме, заговорници овог покрета су несвесно користили речи арапског порекла управо зато што је њихова вишевековна употреба довела до тога да се оне третирају као турске.

Будући да су се речи арапског порекла потпуно асимиловале, понашају се као свака друга турска реч, подлежу суфиксацији, па од њих настају нове врсте речи, које, етимолошки гледано, представљају једну веома интересантну појаву. Дакле, реч арапског порекла на коју је додат неки турски суфикс постаје *турска реч*. Овакве речи, настале од страних лексема и турских суфикса, у Речнику Турског лингвистичког друштва нису забележене као посебне одреднице, тј. није приказана етимолошка анализа тих речи. Познаваоци турске лексике и етимологије знаће да је одређена реч настала од арапске додавањем турског суфикса, а они који знају граматику турског и начин творбе, односно суфиксе, провером мотивне речи у речнику доћи ће до сазнања да ли је та реч страног или турског порекла. У прилог томе навешћемо неколико примера.

Лексема *ehemmiyetli* (важан, значајан) настала је од арапске речи *ehemmiyet* (важност, значај) и турског наставка *-li*.

Mümkünlik (вероватноћа) јесте реч настала комбинацијом арапске речи *mümkün* (могућ) и турског наставка *-lik*.

Muvaffakiyetsiz (неуспешан, безуспешан), реч која је настала од арапске *muvaffakiyet* (успех) и турског суфикса *-siz*.

То да ли је нека арапска реч претрпела неку фонетску или морфолошку промену током своје асимилације не мења чињеницу да је она по пореклу арапска. Међутим, како смо већ навели, многи арабизми се користе као и свака друга турска реч јер су они постали део турског вокабулара, а колико се по начину употребе и фреквенћности доживљавају као турске, Дурсуноглу описује на следећи начин: „Свака реч коју су Турци усвојили и употребљавају је, за коју немају потешкоћа у употреби је турска, без обзира на њено порекло” (Dursunoglu, 2014, стр. 154).

Грађење *ілаіола од арабизама*

У савременом турском језику постоје многи глаголи настали од арапских позајмљеница. За неке од њих је карактеристично да се користе упоредо с оним глаголима који представљају њихов турски еквивалент. Глаголи изведени

од арапских речи настајали су путем суфиксације или додавањем турских помоћних глагола *etmek* (чинити) и *olmak* (бити).¹⁶ Неки од тих глагола су:

selamlaşmak (поздрављати се), настао додавањем суфикса *-laş* на арапску лексему *selam*;
devam etmek (настављати се), глагол настао од арапске речи *devam* (трајање, настављање, наставак) и турског глагола *etmek*;
kaybetmek (изгубити, губити)¹⁷, од арапске речи *kayıp* (губитак, нестанак) и глагола *etmek*.

Поред ових примера, постоје и они глаголи који су изведени на оба начина и подједнако су заступљени. Један од њих је глагол *tekrar etmek* (поновити), изведен од арапске речи *tekrar* (понављање, поново, опет) и помоћног глагола *etmek*, као и његов други облик, *tekrarlamak*, који је настао суфиксацијом.

Посебну скупину глагола који завређују нашу пажњу својом фреквентношћу чине они који су арапског порекла и присутни су у савременом турском иако за њих постоје турски еквиваленти. Навешћемо неке најфреквентније:

münakaşa etmek = tartışmak (расправљати се);
tahliye etmek = boşaltmak (испразнити);
intizar etmek = beklemek (чекати, очекивати);
ihtiva etmek = kapsamak (обухватати, садржавати).

Арабизми у фразеолошко-ијаремиолошким јединицама

Посматрано с аспекта културног наслеђа, пословице и изреке представљају право језичко благо, које је настајало у народу вековима. Пословице као израз народне мудрости на највернији начин осликавају период у ком су настајале. Значај пословица се огледа у њиховој оригиналности. Без обзира на то што су настајале у народу и преносиле се „с колена на колено”, у великој мери су сачувале своју аутентичност. Кроз њих се рефлектује народна мудрост и богатство израза исказаних најразличитијом лексиком. Турски језик је веома богат у погледу бројности пословица, а с обзиром на то да постоје од давнина, њиховим проучавањем се може доћи до сазнања о неким старим обичајима, начину живљења, размишљању турског народа.

¹⁶ Глагол *etmek* има више значења. Поред *чинити*, има и следећа значења: *радити*, *вршити*, *обављати* и др. (Đinđić i dr., 1997, стр. 350). Као и *etmek*, глагол *olmak* има више значења: *постојати*, *појавити се*, *дојиди се* и др. (Đinđić i dr., 1997, стр. 744).

¹⁷ Од исте арапске речи настао је и глагол *kaybolmak* (изгубити се, нестати), помоћу глагола *olmak*. Овај глагол представља рефлексивни, а уједно и пасивни лик глагола *kaybetmek*.

У савременом турском бројне су оне пословице и фразеологизми у којима су заступљени арабизми. У периоду лингвистичког пуризма тежило се замени лексике и у њима, али пословице у „новом руху” нису биле друштвено прихваћене. Позната Ататуркова крилатица *Yurtta sulh, cihanda sulh* (Мир у домовини, мир у свету) и даље је у широкој употреби, мада је било предложено да се арапске позајмљенице замене „турским” речима (*Yurtta barış, dünyada barış*). У овом примеру је интересантна појава да предложени еквивалент *dünya* представља арапску позајмљеницу, а требало је да замени реч *cihan*, која је персијског порекла. Случајеви када за једну позајмљеницу постоји друга реч која је такође позајмљеница представљају честу појаву у турском. Ако желимо да кажемо да је неко фин, љубазан, можемо употребити арапску реч *kibar* или персијску *nazik*; за изговор, оправдање такође можемо бирати између арапске *mazeret* и персијске лексеме *bahane*; реч *сџил* преводимо арапским речима *tarz, uslup* или пак француском *stil*.

Имајући у виду да фразеолошко-паремиолошке јединице одолевају времену и најчешће опстају у свом оригиналном облику, њиховим посредством се и лексеме заступљене у њима задржавају у језику. На тај начин су се многи арабизми задржали у лексичком фонду турског језика. Навешћемо неке карактеристичне примере.

*Vakit nakittir.*¹⁸ – Време је новац.

*Sabrın sonu selamettir.*¹⁹ – Стрпљен – спасен. (досл. Крај стрпљењу је спас)
(Teodosijević, 2004, стр. 196)

Још од усвајања ислама настајале су изреке, изрази и пословице које садрже реч *Алах (Allah)*. Оне су и даље веома распрострањене у савременом турском, а ми ћемо навести оне у којима су присутни и други арабизми.

Allaha emanet ol. – Бог те (са)чувао. / Поверавам те Богу на чување.

Allah nasip ederse. – Ако Бог да.

Allah nazardan saklasın. – Да Бог сачува од урока. / Да није урока.

*Allah rızası için.*²⁰ – За име Бога. / Молим Вас (молба).

(Teodosijević, 2004, стр. 181, 186–187)

И за турски језик је карактеристично то да се у свакодневној комуникацији користе многобројни изрази који представљају укалупљене форме. Фразеологизми као устаљене (везане) комбинације представљају јединствену форму која је условљена и ограничена (Шипка, 2006, стр. 133). Посматрано

¹⁸ Обе речи *vakit* (време) и *nakit* (новац) јесу арапског порекла.

¹⁹ Ова пословица садржи два арабизма, *sabır* (стрпљење) и *selamet* (спас, срећа, благостање).

²⁰ У наведеним пословицама присутни су следећи арабизми: *emanet* (аманет, завет), *nasip* (удес, судбина, срећа), *nazar* (поглед), *rıza* (сагласност, пристанак).

с аспекта употребне вредности, фразеологија турског језика је веома специфична. Наиме, Турци за сваку ситуацију имају одређене изразе, а због њихове бројности и разноликости потребно је добро познавање фразеологизама како би се адекватно користили. Сходно томе, изрази се најпре уче напамет док се не усвоје у потпуности, јер се мора водити рачуна о лексемама које се налазе у њима, а које не могу бити замењене њиховим синонимима пошто би тиме била нарушена њихова структура. Да бисмо приказали комплексност фразеологизама, навешћемо неке од најилустративнијих примера.

Kalp kalbe karşı је израз који значи *шелејатија*. Оно што бисмо истакли за овај пример јесте његова непроменљива лексичка структура, која се огледа кроз немогућност замене арапске позајмљенице *kalp* (срце) турским речима *yürek* и *gönül*²¹. С тим у вези, потребно је поменути и израз *Her şey gönlünüzce olsun!* (Нека вам све буде по вољи / како желите), који такође представља устаљену форму и уместо речи *gönül* не могу се употребити њени синоними *kalp* и *yürek*.

Једна од значајних одлика турског јесте постојање више речи које именују исти појам, те се може рећи да је са становишта синонимије турски богат језик. За многе речи у турском језику су присутни синоними због тога што су за неки појам некада коришћене арапске и персијске речи поред турских. Иако тема нашег рада нису синоними, сматрамо неопходним поменути их с обзиром на потешкоће с којима се сусрећемо при одабиру одговарајућих лексема. Ову констатацију аргументоваћемо примерима у наставку.

Лексема *срећа* се на турском може исказати с више речи. Као прве ћемо навести *mutluluk* и *ığır* јер су турске, затим *saadet* и *talih* које су арапске, али поред њих у употреби су и позајмљенице из других језика, као што је персијска *bahıt* и француска *şans*. Узимајући у обзир то да оне представљају релативне синониме, њихова употребна вредност је различита.

Током лингвистичког пуризма настајали су неологизми у циљу потискивања и замењивања страних речи. Многи од њих који су ушли у употребу у савременом турском се мање користе у односу на стару, позајмљену лексику. Једна од тих речи је *yaşam* (живот), која се наспрам арабизама *hayat* и *ömür* мање употребљава. Такође, поред турске речи *olağanüstü* (изванредно, изузетно) све чешће се користе арапске *harikulade*, *fevkalade*, *muhteşem*.

Приликом усвајања арапске лексике неретко су усвајани скупови сродних речи, односно породице речи. Због тога у турском имамо више речи насталих од истог корена, као што су: *nazar* (урок; поглед), *nazariye* (арх. теорија), *nazarî* (теоријски), *nazariyat* (теорија), *nazariyatçı* (теоретичар), *nazaran* (постпозиција у значењу према, у складу са, сходно), *nâzır* (арх. министар), *nezaret* (надгледање, надзор; арх. министарство), *nezarethane*

²¹ Реч *gönül* је једна од најстаријих турских речи јер се јавља у првим турским писаним споменицима, *Орхонским натписима* (Aksan, 2017, стр. 35).

(притвор), *nazire* (пародија), *manzara* (поглед, призор, панорама), *intizar* (чекање, очекивање), *muntazır/muntazar* (који чека, који очекује), *münazara* (расправа, дискусија), *nazarlık/nazar boncuğı* (амајлија против урока) (Aksoy, 2022, стр. 5–6)

За савремени турски је карактеристична употреба израза и поздрава који обилују арабизмима. Неки од најфреквентнијих су:

Hamdolsun! – Богу хвала.

Ziyade olsun! – Хвала лепо. (досл. Нека буде пуно.)²²

Haydi (Hadi), selametle! – Хајде, са срећом!

Allaha ısmarladık! – Довиђења; С Богом пошао!

Allah rahatlık versin. – Лаку ноћ! (досл. Нека ти Бог да спокој/мир.)

Eyvallah! – Довиђења; Хвала.

Estağfurullah! – Нема на чему.

İstirham ederim! – Молим те/Вас.

Када говоримо о изразима и свакодневним поздравима, издвојили бисмо један који су раније користиле старије особе, а сада се све више може чути и код млађе популације. То је поздрав *selâmünaleyküm* (добар дан), који изговара особа која поздравља, а она која отпоздравља одговара *aleykümselam*.

Арабизми у функцији пошлџности

Једна од основних карактеристика турског језика је непостојање предлога и предлошких конструкција. Међутим, ову улогу у турском имају постпозиције, „функционалне речи без самосталног значења, које служе за изражавање различитих односа између именских облика и других речи у реченицама” (Aykut, 2007, стр. 10). Ову посебну категорију одликује њена разноврсност, комплексна употреба и многобројност. Ксенија Ајкут у својој монографији *Турске пошлџности – „речи без значења”* даје изузетан допринос изучавању постпозиција, наводећи и оне архаичне, које су значајне за разумевање старијих књижевних дела и административних и правних докумената. Неке постпозиције представљају архаичне форме, док за неке арапске, које су се задржале, постоје и турски еквиваленти, али и поред тога поједине постпозиције арапског порекла су у широј употреби у односу на турске. Наводимо неке од њих:

„1. *Dair* (о, који припада, који се тиче, о томе да). Ова постпозиција је арапског порекла и она спада у групу правих постпозиција које захтевају датив именице. И даље има широку употребу у турском језику.

²² Користи се приликом јела, када се пожели да трпеза увек буде пуна.

2. *Ait* (о, који припада, који се тиче)²³ и ова постпозиција, као и претходно наведена *dair*, има основно значење *о*. Њен турски еквивалент је постпозиција *ilişkin*. Како Ајкут наводи, *ilişkin* је „више заступљена у писаном него у говорном језику” (Aykut, 2007, стр. 59).
3. Постпозиција *rağmen*, која је арапског порекла, такође има свој турски еквивалент, *karşın*, али је њена употреба и даље фреквентна. Поред постпозиције *rağmen*, постоји још једна истог значења, такође арапског порекла, *mukabil*, која се раније више употребљавала, а сада ретко (Aykut, 2007, стр. 61).
4. *Evvel* (пре) је постпозиција арапског порекла, а њен турски еквивалент је *önce*. Ова постпозиција се све мање користи јер је њен синоним *önce* у широј употреби.
5. *Atfen* (за, који се односи на, упућен, посвећен, приписан, у оквиру) је арапска позајмљеница, претежно заступљена у правном језику.
6. *İtibaren* (почев од, од) је арапског порекла, али има свој турски еквивалент, *başlayarak*. Ова арапска лексема и даље има фреквентну употребу.” (Vulović, 2023, стр. 103)

Наведене постпозиције представљају само један мали део међу бројним постпозицијама арапског порекла које су и даље у употреби. Међутим, не треба занемарити оне које су временом замењене новијом постпозицијом турског порекла, а присутне су и даље у правном језику, будући да правна терминологија није била изложена пурификацији лексике.

Арабизми у савременој комуникацији

У последње време у савременом турском језику, под утицајем владајуће партије конзервативнијих схватања, појављује се застарела арапска лексика. Све чешће се може чути поздрав *Bilmukabele* (и вама, такође), који се користи у отпоздрављању некога, затим речи попут *bilhassa* (нарочито, специјално), *bizzat* (лично), *malum* (познато, јасно, без сумње), *takul* (разумљив, логичан, погодан), *kâfi* (довољан, доста, прекини), *katiyen* (никако, нипошто), *binaenaleyh* (стога, због тога), *tamafih* (ипак, поред тога) и многе друге.

Употреба арабизама, и то оних заборављених, најприсутнија је у јавним обраћањима припадника државног врха, на челу с председником Републике Турске, који често у својим говорима употреби неку арапску лексему која касније буде и предмет истраживања, у циљу разумевања и сазнавања њене семантике. Наиме, верски утицај, који је некада био примаран, почиње да се одражава изнова на језик, што се може сагледати и на основу чињенице

²³ За постпозиције *dair* и *ait* постоји турски еквивалент *değgin*, али је његова употреба веома ретка.

да је 2020. године, када је Аја Софија по други пут у историји претворена у џамију, председник Републике Турске Реџеп Тајип Ердоган (Recep Tayyip Erdoğan) променио назив у *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi*, а могла је, у истом значењу, добити назив на турском, *Kutsal Büyük Ayasofya Cami* (Света Велика џамија Аја Софија). Многобројни примери употребе арабизама најзаступљенији су у јавном и писаном дискурсу дневне штампе, медија, телевизијских садржаја. Читајући један турски дневни лист наишли смо на изјаву председника Републике Турске која обилује арабизмима. Од укупно осам речи чак пет су арапског порекла: *Milletin iradesine ve takdirine hiçbir şekilde hürmetsizlik etmeyiz*.²⁴ (Ми ни на који начин не исказујемо непоштовање према вољи и мишљењу народа).

Такође, у једном новинском чланку смо прочитали да је председник један немили догађај у Турској окарактерисао као *münferit hadise*²⁵ (посебан/јединствен случај), што представља илустративан пример употребе архаичне лексике арапског порекла која се на овај начин изнова враћа у употребу.

Приликом посете Филолошком факултету Универзитета у Београду 2017. године, председник Велике народне скупштине Републике Турске Исмаил Кахраман (İsmail Kahraman) у свом обраћању је користио архаичну лексику арапског порекла. Наиме, студентима се обратио речју *talebeler* (*öğrenciler* 'студенти'), професорима архаичном речју *muallimler* (*öğretmenler* 'наставници'), а приметили смо да се служио и другим застарелим арапским речима, као што су *sual* (*soru* 'питање'), *imtihan* (*sınav* 'испит'). Употреба потиснуте арапске лексике заправо представља одраз политичких тенденција које воде ка реисламизацији друштва.

У свакодневној комуникацији све чешће је присутно питање *Ne hacet?*²⁶ (због чега, зашто), иако постоји више начина да се постави исто питање, као што су: *neden*, *niye*, *ne diye*, *niçin*.

Утицај арапског језика и даље се осећа у свакодневној комуникацији, где се веома често уместо турских речи користе арапске. Таквих примера има много, али као што смо већ истакли, те речи се користе као и свака друга реч турског порекла јер је период њене употребе утицао на њену свеprisутност, иако за њу постоји турски еквивалент. С тим у вези, за турску реч *yanıt* (одговор) користи се још увек арапска *cevap*; поред турске *önemli* (важан, значајан) у широкој употреби је и арабизам *mühim* и друге.

²⁴ У овом примеру присутни су следећи арабизми: *millet* (нација, народ), *irade* (воља), *takdir* (процена, мишљење), *şekil* (облик, форма, начин); *hürmetsizlik* је изведена од арапске лексеме *hürmet* (поштовање) (Böke, 2024).

²⁵ Обе речи су арапског порекла и представљају ону стару лексику која је замењена неологизмима. Лексему *münferit* (посебан, одвојен, усамљен, једини) могу заменити турске речи попут *tek*, *ayrı*, *bireysel*, док лексему *hadise* (догађај, случај, појава, инцидент) замењује турска реч *olay* (Anonim, 2022).

²⁶ Лексема *hacet* је арабизам у значењу 'неопходност, нужда, потреба'.

Закључак

Иако су се преплитали утицаји различитих језика, у турском језику је највећи траг оставио арапски. Његова лексика је, у поређењу с осталим позајмљеницима које су доспеле у турски из неких других језика, најприсутнија у лексичком фонду турског и оно што је одликује јесте постојање у оквиру активне и пасивне лексике. Историјски гледано, неконтролисано усвајање је проузроковало осиромашење турског лексикона изворно турских речи. Сливенице арапског порекла су с временом потискивале турске, што је довело до појаве која је неприродна, када језик губи своју независност и под страним утицајем поприма одлике престижнијег језика. Због свих тих неповољних прилика турски је вековима био најмање турски. Освешћивање целокупног друштва и буђење националног духа било је кључно за окретање ка решавању језичког питања. Језичком реформом и покретом лингвистичког пуризма назирао се крај превласти арапске над турском лексиком.

Да би неки неологизам заживео, потребно је време да се он устали у језику, стога је процес избацивања арабизама текао споро. Како су долазиле новије генерације, тако су се и неологизми ширили. У почетку је била честа појава да припадници старијих генерација не разумеју млађе и обратно. Великим залагањем државе и друштва у турском језику су оживеле старе, а и заживеле нове турске речи. Међутим, страна лексика у турском није била присутна због помодарства, као што је сада случај с англицизмима, већ је она била последица дуготрајних блиских језичких и културолошких контаката, па је из тог разлога и опстајала у турском. Рани религијски утицај је имао највише удела у брзом ширењу арапских речи. Будући да су Турци примили ислам, уплив верске терминологије је био неизбежан.

Иако се пурификацијом лексике смањио проценат арапских речи у турском језику, неке од њих, и поред великих напора културних радника, нису могле бити избачене из употребе. Помирљив став према одређеним позајмљеницама арапског порекла, нарочито оним које се налазе у оквиру језичког блага сваког језика у пословицама, изрекама и фразеологизмима, један је од кључних разлога што у турском и даље постоји велики број арабизама. Дурсуноглу износи следеће мишљење: „Иако је арапски с времена на време наносио штету богатству, постојању и делотворности турског, то треба прихватити као резултат културне интеракције тих периода” (Dursunoğlu, 2014, стр. 154).

Већина лингвиста је сагласна да је умерени пуризам био најбоље решење јер се језик не може мењати на силу, а све оне речи арапског порекла, које током пурификације лексике нису потиснуте, прихваћене су као турске. Свој благи став према тим речима оправдавају фонетским променама које су арапске речи претрпеле како би се успешно асимиловале, а самим тим и попримиле „нешто” турско.

Колико год да се тежи чистоти језика, треба прихватити чињеницу да језици утичу једни на друге, а резултат тих утицаја најчешће се одражава на лексичком нивоу. Неке стране речи су и пожељне када именују неки нови појам у језику примаоцу, али ако постоји еквивалент, такве се речи сматрају уљезима. Свака позајмљеница прође кроз процес асимилације, па се може рећи да она није у потпуности страна, а са семантичке реализације чини је значајном то што поседује одређену семантичку нијансу која се у веома ретким случајевима може у потпуности поклопити са семантиком еквивалента, стога готово и да не постоје апсолутни синоними. Међутим, забринутост настаје када пасивна лексика тежи да постане активна – да је требало да остане активна, не би се временом нашла у пасивном лексичком фонду.

Таква ситуација је присутна у савременом турском језику и, да бисмо могли да разумемо такве речи, морамо активно пратити процес ревитализације појединих арабизама, а не треба бринути о оним страним елементима који су одолели покрету језичког пуризма, јер, *bismillah* (у име Бога), надајмо се да многе од тих застарелих речи, *inşallah* (ако Бог да), неће ући у ширу употребу, *taşallah* (не било урока).²⁷

Електронски извори

Anonim. (2022, 19. decembar). *Erdogan, 6 yaşındaki kız çocuğunun istismari için: 'Münferit Hadise' dedi*. <https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-turkiye-64021366> [15. mart 2024]

Böke, S. (2024, 4. april). *Milletin İradesine Hürmetsizlik Etmeyiz*. www.hurriyet.com.tr <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/milletin-iradesine-hurmetsizlik-etmeyiz-42441197> [12. april 2024]

Литература

- Бугарски, Р. (2008). *Увод у описни лингвистику*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ивић, М. (1996). Општи поглед на проблем туђица. У: М. Ивић и Ј. Планкош (ур.), *О лексичким позајмљеницама* (стр. 11–16). Суботица–Београд: Градска библиотека Суботица – Институт за српски језик САНУ.
- Ивић, П., Клајн, И., Пешикан, М. и Брборић, Б. (1991). *Језички приручник*. Београд: Радио-телевизија Београд.
- Шапић, Ј. (1979). Тенденције у савременом турском језику. *Прилози за оријенталну филологију*, 27, 101–133.
- Aksan, D. (2017). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

²⁷ Иако није примерено за завршетак научног рада, свесно смо на овај начин дали епилог како бисмо илустровали употребу поменутих арапских израза који представљају неодвојиви део свакодневне комуникације у савременом турском језику.

- Aksoy, B. (2022). *Etimoloji Işığında Kelimelerin Dünyasında Gezintiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1967). Öz Türkçe Onlar da Kullanıyorlar. *Türk Dili*, XVI(184), 255–257.
- Aykut, K. (2007). *Turske postpozicije – „reči bez značenja”*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Dursunoğlu, H. (2014). Türkiye Türkçesindeki Arapça Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ses Olayları. In: M. Dursun Erdem (Ed.), *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/9, 145–155. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Dindić, S., Teodosijević, M. i Tanasković, D. (Hazırlayanlar). (1997). *Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayını.
- Eker, S. (2019). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1973). *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*. Ankara Üniversitesi Basımevi: TDK Yayınları.
- Lewis, G. (1999). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford: Oxford University Press.
- Özkan, M. (2010). *İnsan İletişim ve Dil*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Tan, N. (2011). *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Teodosijević, M. (1995). *Jezik Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma u Turskoj. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Dili-Türkçede Özleştirme Akımına Bir Bakış*. Beograd: Filološki fakultet.
- Vulović, A. (2023). *Jezička reforma i odnos prema pozajmljenicama u savremenom turskom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Yaşayan Türkçemiz 1*. (1980). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.

Aleksandra M. VULOVIĆ

University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Oriental Studies
Turkish Language, Literature, Culture Study Program

The Use and the Frequency of Arabic Loan Words in the Turkish Language

Summary

The presence of a large number of Arabic loan words in modern Turkish is the consequence of close language contacts which started with the Islamisation of the Turks. In the beginning, that influence was evident in the domain of religious terminology during the process of acquiring a new faith, but it soon grew into uncontrollable borrowing given that the Arabic language was once the language of science as well. Although the number of Arabic and Persian words was the biggest, the Turkish language vocabulary consisted of French, Italian, Greek, and German words as well. Going through its developmental phases, mixing the Turkish, Arabic and Persian linguistic elements, a hybrid language

was created. By the creation of the Ottoman Turkish language, the lexical domain of the language was greatly changed and it contained the least amount of Turkish words at that time. When the Republic of Turkey was established, it was necessary to gain linguistic independence and to weed out the foreign words from the language. After these language purist movements, the Turkish language was free from loan words, but still there are those words that are deeply rooted in the Turkish language corpus, and these words are mostly Arabic.

The use of Arabic loan words is most effective in the domain of legal and administrative language register, given that in these segments no linguistic puritanism was executed. Arabic words have a significant role in phrases and proverbs, where they survived despite the attempts for them to be replaced by Turkish equivalents. Even though Arabic loan words hold an important place in the Turkish language, given their position in religious terminology, the phenomenon of reviving many Arabic words in the Turkish language is interesting. As the development of a language is a crucial social factor, it could be said that in Turkish, because of a more conservative political current, more and more of the forgotten Arabic terms are being used. By the language purification process, numerous Arabic loan words were suppressed, but lately the members of the party in power have been using Arabic loan words in their addresses. As a consequence of this and since these words are unfamiliar to the wider public, their number in the modern Turkish language has started to increase.

Keywords: the Turkish language; loan words; Arabic loan words; linguistic purism.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторсјиво-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).